

## ПОРТРЕТНА ГАЛЕРЕЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

В історичному та культурному розвитку України Тарас Шевченко — постать незвичайна як за своєю обдарованістю, так і за місцем у національній літературі та культурі, в тому числі в образотворчому мистецтві. Його художня спадщина — яскрава сторінка в історії української мистецької культури XIX ст.<sup>1</sup>

У мистецькому доробку Шевченка до заслання за малярською цінністю (та кількісно) найвидатнішими є портрети. Сьогодні відомо понад 150 творів, більша частина яких припадає на першу половину творчості митця.

У портретному жанрі Шевченко працював у таких малярських та графічних техніках, як акварель, олійний живопис, сепія, рисунок та офорт.

Ймовірно, однією з перших мистецьких спроб підлітка був рисунковий портрет батька (1829), який тепер зберігається у Національному музеї у Львові ім. Андрея Шептицького. Пізніше, як згадував Шевченко, мандруючи з обозом слуг за своїм паном (Вільно—Варшава), він збирав по заїздах портрети героїв війни 1812 р. Ці дешеві літографії Шевченко мав намір копіювати на дозвіллі, за що був (за наказом свого пана П. Енгельгарда) жорстоко побитий. Ця подія призвела до дещо несподіваних наслідків: пані Енгельгардова, яка по-людськи ставилася до слуг, завела Тараса до відомого (і модного у великопанських салонах) австрійського художника-портретиста Й. Лямпі-молодшого (у 1829—1830 рр. перебував у Вільні). За домовленістю між ним і паном Енгельгардом Тарас двічі на тиждень мав брати уроки у Лямпі. Покидаючи Вільно, Лямпі показав рисунки Шевченка відомому литовському художникові, вчителю рисунка в університеті (вірменину з походження) Йонасу Рустемасу (Рустемусу). Як згодом згадував Шевченко, власне у майстерні Рустемаса він уперше відчув себе вільною людиною. Підбадьорений Рустемасом Тарас почав відвідувати його лекції

у Вільнюському університеті. (Сьогодні пам'ятна таблиця на фасаді університету нагадує про перебування тут Т. Шевченка.) Поет неодноразово згадував свого вчителя, зокрема пам'ятав його настанову, що рисунок — основа живопису.

Навчався у класах при Товаристві заохочування художників (Петербурзьке общество поощрения художества), а потім в Академії мистецтв у Петербурзі. А незабаром прийшов омріяний викуп з кріпацтва.

Напередодні цієї події він важко захворів... За деякими даними, проведена лотерея не дала відразу потрібних коштів: Шевченкові це стало відомо. Добродичинець, який не побажав бути названим, без вагань дав необхідну лепту.

Тарас став учнем відомого художника К. Брюллова.

Двічі за виконані роботи Рада Академії мистецтв нагороджувала Шевченка срібними медалями, у 1845 р. він успішно закінчив академію. Щоб поїхати до Італії державним коштом, треба було здобути золоту медаль. Але Шевченкові такої медалі не давали. Чи не тому, що за своїми засадами російська школа все ще залишалася станомою: перевага у здобутті освіти надавалася вищим верствам суспільства.

Згодом, як відомо, Шевченка затвердили на посаді вчителя малювання Київського університету (1847). Але несподівано того ж року за розпорядженням царя Миколи I його заарештовано і заслано до Оренбурзького окремого корпусу рядовим із „забороною писати і малювати“.

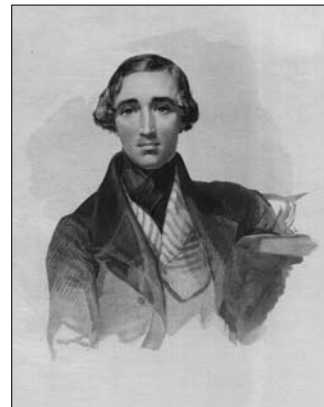
Серед створених Шевченком до арешту портретів — погрудні, поясні, на повен зріст, твори, які стоять на межі портретного та побутового жанру. У них простежується прагнення митця підкреслити гармонійну сутність людини. Для Шевченка людина — міра всіх речей, він бачить у ній прекрасне і високе. Жодна тінь душевного неспокою, здається, не затьмарює обличчя порт-



Е. Гребінка



М. Лунін



А. Лагода

<sup>1</sup> Гординський С. Шевченко — маляр.— Львів, 1942; Касіян В. Офорти Тараса Шевченка.— К., 1964; Тарас Шевченко. Мистецька спадщина: У 4 т.— К., 1961—1964; Єнджеєвич Є. Українські ночі або родовід генія... / Переклад з польсь. мови Є. Рослицького.— Торонто, 1980; Шевченківський словник: У 2 т.— К., 1976—1977; Нариси з історії українського мистецтва.— К., 1977; Зайцев П. Життя Тараса Шевченка.— К., 1994; Яцюк В. Шевченко знаний та незнаний // Літературна Україна.— 2005.— 24 верес.

ретованих. Часто це його знайомі, друзі, лагідні, шляхетно одягнені жінки. Ці образи оповиті своєрідним романтичним ореолом. І це не дивно, бо в європейському мистецтві панує епоха Романтизму. Під впливом К. Брюллова портрети набувають більш розмаїтої і вибагливої композиції, як-от портрет відомого художника-баталіста О. Коцебу. Віртуозне опанування технікою акварелі сприяло збагаченню кольорової палітри, ширшому використанню відтінків (Портрети Є. Гребінки, М. Лунина, А. Лагоди).

У Петербурзькій академії мистецтв Шевченко добре опанував техніку олійного живопису і 1840 р. був нагороджений медаллю другого ступеня за „першу спробу в живописі олійними фарбами...“ Цей твір — „Хлопчик жєбрак дає хлїб собаці“ — на жаль, не зберігся донині. Поступово Шевченко відходить від замріяних, осяяних облич, мінливої мерехтливої гри світла на фраках і комірцях; романтичну зовнішність героїв він немов сплавляє з внутрішнім змістом.

З творів, намальованих олійними фарбами, особливо привабливі жіночі портрети, які створені у 1843—1847 рр. Це портрети Горленко, Г. Закревської, Маєвської, Є. Кейкуатової. Глибоким психологізмом позначені портрети Горленко та Кейкуатової, до певної міри — Г. Закревської. За деякими свідченнями (зокрема, О. Афанасьєва-Чужбинського) відомо, що Шевченко любив „Ганну вродливу“ (так він називав Закревську). Теплі спогади про неї проніс через усе своє життя. З ім'ям Закревської пов'язано кілька поезій Шевченка („Г. З.“, „Якби зустрілися ми знову“), ймовірно, їй була присвячена поема „Сліпий“ („Невольник“).

З-поміж найкращих здобутків Шевченка, виконаних олівцем, портрети Ю. Сребдальської, Р. Лукомського, А. Лизогуба (останній листувався з поетом, коли той був на засланні, просив можливо-владців полегшити долю репресованого). Ці твори були виконані під час подорожі поета в Україну...

В одному зі своїх перших листів із заслання (до Варвари Рєпніної) він писав, що мені „...якнайсуворіше заборонено щобудь рисувать і писать (окрім листів), а тут так багато нового — киргизи такі мальовничі, такі оригінальні та наївні, самі під олівець просяться. Дурію, на них дивлячись... Дивитися ж та не рисувать — це така мука, яку зрозуміє тільки справжній мистець“<sup>2</sup>.

Портрети, намальовані на засланні, набувають яскравого жанрового трактування, романтична

наповненість їх помітно видозмінюється. Серед найкращих робіт — портрет польського засланця Хоми Вернера, дружини коменданта Новопетровського укріплення — Агати Ускової (Усков, всупереч царській забороні, давав Шевченкові можливість писати і малювати), портрет урядника Уральського козачого війська — Лук'яна Алексєєва, який сам малював і був для Шевченка натурником.

Окрему групу створених на засланні творів становлять портрети корінного населення. Серед них „Казахський хлопчик біля грубки“, „Байгуші“, „Казах на коні“, „Казашка Катя“. Остання робота сприймається як своєрідний образ-символ степового краю, його юність: затуляючи рукою мінливе світло каганця, дівчина стоїть на тлі надгробної стели. Моделлю для цього відомого твору була молоденька Катя Караказ, сестра няні родини Ускових.

У 1857 р. Шевченка звільнено із „солдатської тюрми“, і він чотири роки до кінця своїх днів (якщо не брати до уваги його короткі відвідини України) жив у Петербурзі.

У творах цього періоду, подібно як і на засланні, основним виражальним засобом стає не колір, а лінія (праці італійським олівцем та крейдою), вона точна і віртуозна, іноді легка, ніби повітряна. У той же час Шевченко глибоко вивчає мистецтво офорту, досягає в ньому великих успіхів. З-поміж найкращих робіт портрети: відомого американського трагіка Айри Олдріджа, актора Михайла Щепкіна, скульптора Петра Клодта (саме він після смерті Шевченка знімав з художника посмертну маску), віце-президента Петербурзької академії мистецтв Федора Толстого, який клопотався про звільнення поета із заслання. Під час короткої останньої мандрівки в Україну намалював величавий портрет

щасливої матері шістьох синів — Афанасії Лазаревської (двоє з них були йому дуже близькими), портрети Максимовичів — Марії та Михайла — відомого українського вченого, професора Київського університету.

У 1860 р. Шевченко малює портрет своєї нареченої Ликери Полусмак (Полусмакової).

Окрема сторінка в портретному доробку Шевченка — зображення дітей. Він добре

відчував дитячу душу, легко вловлював настрої дитини і міг його передати в портреті. Діти і молодь були йому улюбленим товариством. Гуртував довкола себе молодих малярів-митців, піклувався про них, був їхнім другом і порадником.



Г. Закревська



Є. Кейкуатова

<sup>2</sup> Єнджеєвич Є. Українські ночі... — С. 276.

Серед найкращих творів цієї серії — портрети Гаврилка Родзянка, Бориса Суханова — Подколзіна (учень Шевченка, автор спогадів про поета), діти В. Репніна.

Значне місце в творчому спадку поета займають автопортрети.

Відомий дослідник шевченкознавець Володимир Яцюк вважає, що сьогодні відомо щонайменше 70 портретів Шевченка у всіх різновидах; тобто портрети як самостійний жанр, зображення, введені в різноманітні композиції (побутового характеру, пейзажні, ескізи, виконані на сторінках рукописних творів, у подорожніх альбомах, а також шаржі).

Їх наявність, мабуть, пов'язана з глибокою автобіографічністю творчості Шевченка, який немов присутній на правах спостерігача або учасника різноманітних подій.

Серед творів, позначених глибоким психологізмом, один із найперших автопортретів періоду заслання (1847), епіграфом до якого могли б бути відомі рядки „Караюсь, мучусь, але не каюсь“, та портрети останніх років життя (1860—1861).

Уже смертельно хворий, поет створює автопортрет (1860), пройнятий сумом і ніжністю, теплим поглядом очей, якого раніше в автопортретах Шевченка не спостерігалося („вираз ласкавий, майже ніжний“, — за Іваном Тургенєвим).

Останнім передсмертним твором Шевченка був автопортрет 1861 р. Він відтворює образ безнадійно хворого художника: густий морок, з



А. Лизогуб



Р. Лукомський

якого виступає освітлене боковим світлом обличчя, м'яка світлотінь, близька до рембрантівської, відтіняє обличчя з глибокопроникливим та сумним поглядом очей, звернених у вічність.

Певне місце серед автопортретів Шевченка посідали також автошаржі, вони були зроблені в альбомах, рукописах, листах (як-от у листі до брата Микити), в рукописі „Мар'яна чорниця“, збірці „Три літа“, в подорожніх альбомах. Мабуть, вони створювалися не для широкого загалу..

Ці твори свідчать про властиве поетові і художникові почуття гумору, що не покидало його і в найтяжчі роки життя. Так, відповідаючи на запитання у листі Варвари Репніної, як йому живеться у цій страшній пустелі, відповів: „Ось так“ і нарисовав важку, вайлувату карикатурну постать з рушницею за плечима і витягнутим уперед носиком черевика при повній амуніції. Це був час, коли майор Мешков докладав великих зусиль, щоб навчити Шевченка, цілком не придатного до муштрованої виправки, тягнути ногу при повній амуніції. На щастя, намірам російського офіцера не судилося здійснитися.

Тарас Шевченко був одним з найвизначніших майстрів офорту. Він зробив вагомий внесок у розвиток портретного, побутового та пейзажного жанрів в Україні та в скарбницю європейського мистецтва.

Ганна КОС

## УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА НА СТОРІНКАХ ДВНАДЦЯТИТОМНОЇ БЕЛЬГІЙСЬКОЇ АНТОЛОГІЇ

У франкомовному звучанні вийшло чотири антології, які присвячені українській літературі. Перша з них, за редакцією професора Михайла Грушевського, з'явилася 1921 р. у видавництві Українського соціологічного інституту (Париж; Женева; Прага) з Переднім словом французького мовознавця професора Collège de France Антуана Мейс. В антології подані найкращі зразки української літератури від давніх часів — до XIX ст. Через сім років, 1928 р., з'явилися три номери літературного бельгійсько-французького журналу „La Nervie“ (№ 4—5, 7), „присвячені літературі, мистецтву, культурному життю молоді Української РСР“. У другому українському номері містилися зразки давньоруської літератури, три народні думи, а також близько 20 поетичних та прозових творів українських письменників, починаючи від „Пісні Х“ Г. Сковороди і закінчуючи віршем „Вітер з України“ П. Тичини та іншими творами тогочасних

українських поетів, зокрема А. Кримського. Як зазначала редакція журналу, переклади частково використано з Антології 1921 р., інші ж належали відомому славістові, дослідникові української класичної і сучасної літератур, проф. Лільського університету Антуанові Мартелю.

Ще одну антологію під назвою „Anthologie de la littérature ukrainienne du XI<sup>e</sup> au XX<sup>e</sup> siècle“ (Paris; Kyiv) опрацював творчий колектив Крайового НТШ у Західній Європі з його осідком у Сарселі (Франція) під орудою академіка Аркадія Жуковського. Про антологію уже з'являлися повідомлення і відгуки, зокрема на сторінках журналу „Всесвіт“ (А. Жуковський, Марта Тарнавська); писав про неї і „Вісник НТШ“ у (2004, осінь—зима, ч. 32). На сторінках журналу „Всесвіт“ (2005, № 1—2, с. 143—145) А. Жуковський висвітлює історію задуму бельгійської антології, про яку мовитиметься далі: „Професор Лювєнського університету в Бельгії